

OSMANLI'DA BASININ DOĞUŞU VE II. MEŞRUTİYETE KADARKİ GELİŞİMİ

M. Kazım BENEK*

Özet

Osmanlı basın hayatı 1831 yılında çıkarılan Takvim-i Vekayi ile başlamıştır. Gazetecilik başlangıçta Sultan II. Mahmut döneminde başlayan, devleti yeniden yapılandırma çalışmalarının bir parçası olarak görülmüştür. Savaş alanında yaşanan yenilgiler ve 1829 Edirne Antlaşmasından sonra yeniden yapılandırma amacıyla kurulan Islahat meclisinin bu konudaki önerisi II. Mahmut tarafından uygun bulunmuş ve ismini de kendisi koyarak ilk gazetenin çıkmasına vesile olmuştur. Bilgi amaçlı olarak çıkarılmaya başlanan ilk gazete sonraki dönemlerde özel sermayenin devreye girmesiyle gelişmeye ve devlet tekelinden çıkmaya başlamıştır.

William Churchill tarafından çıkarılan 1840 tarihli Ceride-i Havadis yarı resmi hüviyetiyle Osmanlı basın tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. 1860 tarihi ise Osmanlı gazeteciliği için bir dönüm noktası olmuştur. Ağâh Efendi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Ahval ilk özel sermayeli gazetedir. Bu tarih itibari ile gazetecilik ve basın, devlet tekelinden çıkmış 1862'de Şinasi tarafından kurulan Tasvir-i Efkâr ile daha da güçlenmiştir.

İlk özel sermayeli gazetelerin çıkma tarihi aynı zamanda devletin kendi eliyle çıkardığı gazeteler ve basın ile mücadele etme döneminin de başlangıcıdır.

Bu çalışmada Osmanlı Devletinde ilk gazetenin basımından, II. Meşrutiyet dönemine kadarki Osmanlı basın hayatı işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Osmanlı Devleti, Tanzimat, II. Mahmut, Sansür

THE EMERGENCE OF THE PRESS IN OTTOMAN EMPIRE AND ITS DEVELOPMENT UNTIL THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Abstract

The press life in Ottoman Empire has begun with the establishment of the first newspaper named as Takvim-i Vekayi in 1831. Journalism was initially seen as a part of the restoration struggles of the empire that began in the time of the Sultan Mahmut II. The suggestions given by the restoration committee which had established for reorganization after the taken defeats in the shambles and the Treaty of Adrianople (1829) have been approved by Sultan Mahmud II and he conducted to the first newspaper by giving name to it. The first newspaper which has started with informational purposes began to develop and release from the state monopolies just after the private capital came into play.

Ceride-i Havadis, issued by William Churchill in 1840, has an important place in the history of the Ottoman press with its semi-official identity. 1860 has been a turning point for the history of the Ottoman journalism. Tercüman-ı Ahval issued by Ağâh Efendi, is the

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, E-posta: benek56@hotmail.com

Osmanlı'da Basının Doğuşu Ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi

first privately owned newspaper. As of this date, the journalism and the press were released from the state monopoly and strengthened with Tasvir-i Efkar issued by Şinasi in 1862.

The history of the rising of the first privately-owned newspaper is also the beginning of the struggling period that carried on by the state's issued newspapers against the press.

In this study, Ottoman press life from the publication of the first newspaper until the second constitutional period will be processed.

Keywords: *Press, Ottoman Empire, Tanzimat Edict, Mahmut II, Censorship*

Osmanlı Basın Hayatının Başlaması ve Gelişmesi

Osmanlı Devleti'ne matbaanın, gazetenin, dergininin ve çeşitli basın yayın aracının girmesi, bu araçların kurulması ve yaygınlaşması belli safhaları izleyerek ve çeşitli zorluklar geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Osmanlı basın hayatının aynı dönem sınır komşuları ve dönemin Batılı devletlerine hatta içinde barındırdığı gayr-ı Müslimlere göre çok geç başladığını söylemek yerinde olacaktır. Devlet-i Aliye bu yeniliği çok önceden başlatma olanağına sahipti. Ancak bazı gerçeklerin görülmesinden ve güncel bazı olaylardan çıkardığı algıya bağlı olarak basın işine geç girmiştir¹. Oysaki basım yayın aracının olmazsa olmazı olan matbaanın Osmanlı ülkesine girişi ilk gazetenin basımının yapıldığı 1831 tarihinden çok öncedir². Aslında Osmanlı kendi dışında meydana gelen değişimleri ve gelişmeleri ve Batıyı özellikle 18. yüzyılın ilk çeyreği ile beraber Lale Devri faaliyetleri ile takip etmeye ve akabinde taklit³ etmeğe başlamıştır. Bu tarihlerden önce kendisini zamanın bilinen en güçlü devletlerinden biri olarak gördüğü için kendi dışında, başka devletlerde meydana gelen gelişmelere biraz mesafeli kalmıştır. Basının da başlangıçta önemine ve sahip olduğu güce inanmadığı için biraz mesafeli durmuştur. Basının en büyük özelliklerinden olan eleştiri kültürünün padişahlıkla yönetilen bir kurumda yaratacağı negatif yaklaşımları da bu işe geç girişilmesine sebep olduğu söylenebilir. Yani istenirse çok erken bir basın tarihi hayati

¹ Osmanlı Devleti'nin kendi hâkimiyet alanındaki Mısır'da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın gayretleriyle çıkarmış olduğu Vekay-i Mısri'nin hem yarattığı etki ve bağlı bir valiliğin kendisinin önünde olacak şekilde yenilik faaliyetine girişmesi ve İzmir'de Fransız avukat Alexandre Blacque tarafından devir alınan "İzmir Habercisi" adlı gazetenin Osmanlı yanlısı olarak Avrupa nezdinde Yunan, Rus, İngiliz ve Fransız politikalarını sert bir şekilde eleştirmesi de yönetim tarafından olumlu karşılanarak gazeteciliğin başlamasında etkili olmuştur.

² Osmanlı Devleti matbaa ve basın yayın yolu ile ilerde bu şekilde karşılaşacağını tahmin etse idi, elinde çok daha önceden imkânlar geçmiş iken bunu en güzel şekilde kullanırdı. Bkz; Hakan Yüksel, "Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yankıları", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, 2007 Ankara, s. 125-130.

³ Osmanlı Devleti'nin sadece basın yayın alanında değil, daha birçok alanda çeşitli nedenlerden dolayı modernleşme hamlesinde geç kaldığını söylemek mümkündür, Bkz; Salim Ayduz, "Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim", **İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi**, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri 12-15 Nisan 1999, İstanbul 2001, s.355

yaşanabilirdi. Fakat bazı şeyler var ki ne kadar da ertelense belli bir zaman sonra onlarsız olamaz. İşte basın Osmanlı tarihi için onlardan biridir. Ülke için fayda getireceğine inanılması bu alanda atılan adımları hızlandırmıştır. Özellikle savaş alanlarında alınan başarısız yenilgilerden sonra, 1829 Edirne Antlaşmasının akabinde devleti tekrar canlandırma faaliyetleri için görevlendirilen ıslahat meclisinin basın ve gazetecilik konusunda önce kendilerinin ikna olmaları, sonra da Sultan II. Mahmut'u ikna etmeleriyle, basının Osmanlı hayatındaki aşikâre tarihi de başlamıştır.

İlk Osmanlı gazetesi olarak kabul edilen 1831 tarihli Takvim-i Vekayi'den çok önce Osmanlı topraklarında bu işin ehemmiyetini, önemini ve gücünü anlayan yabancı ve gayr-i Müslim tebaa tarafından bazı bülten ve gazetelerin yayın yapması dikkat çekicidir.

Özellikle Fransız ağırlıklı bu neşriyatların, büyük Fransız İhtilali'nden sonra kendi halkı üzerinde uyandırdığı algı ile de ilgili olduğu düşünülmelidir. Bağımsızlık, özgürlük ve serbest düşünceleri bu ihtilal ile beraber çoğalmıştır. Buna inanan kesimler ihtilalin getirdiği düşüncelerin ülke dışında yaşayan Fransızlara ve başka halklara aktarılma aracı olarak başta basın ve yayın araçlarını düşünmüşlerdir⁴.

Bu Fransız gazeteleri İzmir ve İstanbul ağırlıklı basılmıştır⁵. Bu gazetelerin hedef kitlesi Fransızlar olduğundan bu yayınları Osmanlı basın hayatının bir parçası saymak doğru değildir.

Osmanlı sınırları içerisindeki bu gazeteler her ne kadar Osmanlı basın hayatının bir parçası olarak görülmesi de ilk Osmanlı gazetesinin basılmasında oldukça etkili olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

İzmir ve İstanbul'da çıkan gazetelere ek olarak bu işin ehemmiyetini anlayan ve Osmanlıya bağlı bir paşa olan Mehmet Ali Paşa 1828'de yarı Türkçe ve Arapça olan "Vekay-i Mısriyye"⁶ adlı gazeteyi kendi hâkimiyet alanında Mısır'da çıkarmıştır. Paşa bu sayede kurmuş olduğu yeni düzeni ve yenilikleri halka anlatmaya çalışmıştır. Gazetenin ilk çıkış sayısında çıkış nedeni şöyle belirtilmiştir: "Toplumunu asrın çağlarına getirecek tarım ve endüstri alanındaki gelişmelerin izlenmesi ve yapılan yenilikleri anlatarak yeni düzenin propagandasını yapmak."⁷Mehmet Ali Paşa 1830'da Vakay-i

⁴ Ali Budak, "Fransız Devrimi'nin Osmanlıya Armağanı: Gazete, Türk Basınının Doğuşu", **Turkish Studies**, C. VII/III, 2012, s.664.

⁵ Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", **Turkish Studies – International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/5 Spring 2013, Ankara, 2013, s. 34.

⁶ Yahya Bağçeci, "İsyandan İtaate; Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babiâli İlişkileri (1841-1849)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. VII, S. 32, s. 220

⁷ Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.5, Nisan 2014, s.61.

Giridiye⁸ adında Türkçe ve Yunanca bir gazete daha çıkarmıştır. Neticede Osmanlıya bağlı bir eyaletin bu konudaki çalışmaları da merkezi hükümeti bu konuda teşvik etmiştir. Nitekim 1821'den sonra İzmir'de çıkan bazı Fransız gazetelerin dış basında önce aleyhte, sonraki zamanlarda lehte yazdıkları yazıların dış dünyadaki etkileri Saltanatça görüldükten sonra basının gücü ve ondan nasıl yararlanılacağı artık net olarak anlaşılmıştır.

Osmanlı basın hayatını üç dönem olarak incelemekte fayda vardır. Bu dönemleri gelişen tarihi olayların doğal bir seyri olarak kabul etmek gerekir⁹.

- 1- Tanzimat Dönemi Osmanlı Basını (1831-1876)
- 2- I. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basını (1876-1908)
- 3- II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basını (1908-1918)

1. Tanzimat Dönemi Osmanlı Basını (1831-1876)

Osmanlı Basın hayatı eğer Mısır'da çıkan Vekay-i Mısriyye'yi saymazsak, ilk olarak II. Mahmut tarafından 1831 yılında "Takvimi Vekayi" adlı gazetenin yayınlanmasıyla başlamıştır. Her ne kadar Takvim-i Vekayi'nin basılmasından daha önce İzmir ve İstanbul'da Fransız ağırlıklı gazeteler ve bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'da ayrı iki gazete basılmışsa da, Takvim-i Vekayi'nin İstanbul'da ve Türkçe olarak basılması, ona ilk Osmanlı gazetesi olma özelliğini vermiştir. Nitekim II. Mahmut bu işle bizzat ilgilenmiş ve 1831'de yayın hayatına başlayan Takvim-i Vekayi'nin ismini bizzat kendisi koymuştur¹⁰. Bu şekilde geç kalmakla beraber ehemmiyeti ve faydası uzun bir deneme döneminden sonra anlaşılabilen gazetecilik Osmanlı Devleti'nde de resmen başlamış oluyordu. Günümüz basının ilk çekirdeği ve başlangıcı olması bakımından Türk basın tarihinde çok önemli yer tutmaktadır. Tabii gazeteyi günümüz gazetelerinin imkânları ve çeşitliliği ile ölçmemek lazım. Basın sadece gazete çıkarmak değildir. Takvim-i Vekayi'nin yayınlanmasıyla basın hayatının başladığı söylenemez¹¹. Çünkü bu gazete bir havadis kâğıdı, Saltanatın ve hükümetin

⁸ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul 2006, s. 26.

⁹ Her dönemin içinde bulunduğu koşulların basın ve özellikle gazeteciliğin seyrini, haberlerini, eleştirilerini ve yapılarını değiştirdiğinden böyle bir tasnife gidilmiştir. İlk gazetenin basıldığı 1831 tarihinden I.Meşrutiyetin ilan edildiği 1876 ve akabinde meclisin feshinden 1908 II. Meşrutiyetin ilanına ve 1918 yılına kadar devam İttihat Terakki dönemi ile sonraki dönemde yaşanan Milli Mücadele dönemlerinde yaşanan olaylar basın hayatını şekillendirmiştir. Bkz: Yasemin Doğaner, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIX, S. 1, Haziran 2012, s. 110.

¹⁰ Sema Öner, "Türk Basınının İlk Resmi Gazetesi Takvim-i Vekayi'de Padişah Portresine İlişkin Haberler", **Yıldız Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, s. 151.

¹¹ Mehmet Ali Karaman, "Osmanlı Modelleşmesinde Basın", **SDÜ fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.32, Ağustos 2014, s.138.

reformlarını tanıtmaya çalışan resmi bir yayındı. Takvim-i Vekayi devlet eliyle, devlet matbaasında, memurlar vasıtasıyla haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır¹². II Mahmut ve devlet erkânı bu ilk gazeteyi, yapılan reformların halk ve memurlar tarafından anlaşılması ve benimsenmesi için bir araç olarak kullandılar¹³. Takvim-i Vekayi ülke genelindeki çeşitli etnik kimliğe sahip halklar da düşünülerek Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca dillerinde basıldı. Gazete ilk yıllarında resmi yazı, ilan ve mahkeme kararlarına ek olarak gayr-ı resmi haberler ve yazılara da yer verdi.

Takvim-i Vekayi bir devlet yayın organı olmasına rağmen zaman zaman çeşitli haber ve dizgi hatalarından dolayı sansüre uğramış, baskılar yaşamış ve yayın hayatı kesilmiştir. İstanbul Hükümeti'nin tarihe karışmasından sonra 1922'de tamamen kapatılmış olsa bile bu tarihten sonra yayın hayatına başlayan resmi gazetenin, Takvim-i Vekayi'nin devamı niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

Tanzimat döneminin ikinci gazetesi, devletin verdiği imtiyaz ve maddi destek ile o dönem itibari ile Morning Herald Gazetesi'nin İstanbul muhabirliğini yapan İngiliz vatandaşı ve aynı zamanda tüccar olan William Churchill tarafından çok ilginç ve düşündürücü bir olayın ardından¹⁴ 31 Temmuz 1840 yılında çıkarılan "Ceride-i Havadis" adlı gazetedir. Kadıköy'de avlanırken başından geçen bir avlanma hadisesinin ardından önu açılan Churchill verdiği gazete açma dilekçesi ile bunu gerçekleştirmiştir¹⁵. İlk defa özel teşebbüs eli ile Takvim-i Vekayi'nin ardından basılan ikinci gazete olması ve kuruluşunda özel sermayenin yer almış olması bakımından önemlidir.

¹² Şerif Demir, "İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devletinde Görünümü (1831-1918)", **The Journal of Academic Social Science Studies**, S.33, Bahar 2015, s.368.

¹³ Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa da aynı anlayışla Vekay-i Mısri'yi çıkartmıştı. Bu şekilde yayımlanan fikir ve haberlerle yeni yetişen devlet memurları ve üst rütbedeki bürokratlara devletin bazı olaylara bakış açısını ve resmi devlet ideolojisini benimsetmeyi başarmayı hedeflemişti. Her ne kadar halk ta gazetenin hedef kitlesi arasında yer almışsa da bundan kasıt tüm halk değildir. Çünkü o dönem itibari ile okuma yazma oranı çok düşük idi ve gazeteyi en ücra köşelere kadar götürecek bir altyapı mevcut değildi.

¹⁴ Churchill, Morning Herald Gazetesi'nin İstanbul muhabirliğini yapan William Churchill aynı zamanda bir tüccar olup, 1836 yılında Kadıköy'de avlanırken bir çocuğu yanlışlıkla yaralamış ve tutuklanmıştı. Kapitülasyonlardan kaynaklanan hak ve yetkilere göre İngiliz Elçiliği devreye girmiş, Churchill hemen serbest bırakılmış ve kendisine devlet tarafından pırlantalı bir nişan, zeytinyağı ihracı için bir ferman ve gazete çıkarma izni verilmişti. Churchill, ilk etapta gazete çıkarma izni için acele etmemiştir. Hariciye Nazır'lığından gitmesine sebebiyet verdiği Akif Paşa Dâhiliye Bakan'lığına getirilmişti. Churchill bu sebeple gazete çıkarma imtiyazını kullanmaya cesaret edememiştir. Akif Paşa'nın gözden düşmesiyle gerekli izni alarak Bahçekapı'da Hamidiye türbesi karşısındaki handa matbaayı kurmuş ve 31 Temmuz 1840 tarihinde gazeteyi yayımlamıştır. Bkz: K.Demir, **a.g.m.**, s.63.

¹⁵ U. Akbulut, **a.g.m.**, s. 37.

Gazetede ülke genelinde duyurulması istenen iç haberler, ülke dışında cereyan eden hadiseler, ilanlar ve çeşitli haberler yayınlanmıştır. Devletin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'nin düzenli yayınlanmadığı ve çıkmadığı zamanlarda onun da açığını kapatarak devletin idare haberleri de yayınlanmıştır. Çeşitli ilanlara yer vermiş olması onu bu konuda bir ilk yapmıştır. İlk ölüm ilanlarını yayınlamıştır. İlan gelirleri gazetenin dışarıdan destek almadan devam etmesi için önemli bir maddi destek olmuştur. Victor Hugo'nun Sefiller'ini tercüme ederek bir sanat köşesi ve kitleleri oluşturmuştur¹⁶. Galata'da Naum Tiyatrosu'nda oynanan piyeslerin Türkçe tercümelerini yayınlamıştır¹⁷.

Churchill'in ikili ilişkileri gazeteyi geliştirmiş, Churchill yabancı muhabirlerin çokluğunun avantajını kullanarak dış ülkeler ile ilgili haberlere yer vermiştir. Ceride-i Havadis sonraki zamanlarda çeşitli maddi sıkıntılar ve devlet desteğinin kesilmesiyle 1843'de yayın hayatına son vermişse de sonraki dönemlerde alınan devlet desteği ile tekrar yayın hayatına başlamış. Özellikle Kırım Savaşı'nda Churchill İngiliz gazetelerinin savaş muhabirliğini yaparak gazeteye hem prestij hem yeni bir tarz ve okuyucu kitleleri ile maddi kazanç sağlamıştır. Ülkenin ilk yarı resmi özel teşebbüs gazetesi olma özelliğini taşıyan Ceride-i Havadis 1212 sayıdan sonra 1864 tarihinde yayın hayatına son vermiştir¹⁸.

Bu iki gazete Türk basın tarihinde önemli yer edinmiş olmalarına karşın gelişen dünya olayları karşısında ve siyasi vakıaların ülke lehine sonuçlar doğurmasına katkı sağlayacak daha özgür ve fikirsiz gazetelere ve neşriyatlara ihtiyaç vardı. Takvim-i Vekayi bir devlet gazetesi hüviyetindeydi ve devlet eli ile basılmaktaydı. Aynı şekilde Ceride-i Havadis yarı resmi bir gazete kimliğine sahiptir. Bu vasıfları ile gazetelerin, yönetimi eleştirme ve alternatif gösterme gibi bir olanakları yoktu. İşte bu açığı kapamak üzere 1860 yılında bağımsız tartışma ve düşünce gazetesi parolasıyla Ağâh Efendi kontrolünde ve Tercüman-ı Ahval adında yeni bir gazete Osmanlı basın hayatındaki yerini alır. Ceride-i Havadis'in de devlet yardımıyla hayatını sürdürdüğü düşünüldüğünde, Şinasi'nin de yardımıyla çıkan bu yeni gazetenin özel sermayeli ilk yerli Türkçe gazete olduğu söylenebilir.

Zengin bir yazı dili kullanan Tercüman-ı Ahval, sütunlarında siyasi içerikli makalelere yer vererek ilk fikir gazetesi olma unvanını elde etmenin dışında Genç Osmanlılar adında ilk muhalefetin ve milliyetçilik fikrinin

¹⁶ K. Demir, a.g.m., s.65.

¹⁷ K.Demir, a.g.m., s.65.

¹⁸ Perihan Ölker, "Ceride-i Havadis ve Hakayikül Vekayi Gazetelerinde Türk Dili İle İlgili İki Yazı", **Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, Volume VIII/IX, Summer, Ankara 2013,s. 2023.

ortaya çıkmasında öncü olmuştur¹⁹. 25. Sayısının ardından Şinasi'nin ayrılması ile yalnız kalan Ağâh Efendi, Suphi Bey, Refik Bey ve Ahmet Vefik Paşa gibi yazarlarla devam etmiş, ancak 1866 yılından sonra kapanmıştır.

Şinasi, Ağâh Efendi ile yollarını ayırdıktan sonra tek başına gazete çıkarmayı düşünür ve neticede 27 Haziran 1862 yılında basın hayatımızın en önemli unsurlarından birisi olan Tasvir-i Efkâr adında yeni bir gazete çıkarır. Dönemim en renkli neşriyatlarından olup hürriyetin yayılması noktasında çalışmıştır. Ancak belli bir dönem sonra yazılanlar hükümet ile Şinasi'yi karşı karşıya getirecektir. Nitekim Şinasi baskılara dayanamayıp Paris'e kaçacak ve yerini genç yazar Namık Kemal'e bırakacaktır. Ancak Namık Kemal'in de "Şark Meselesi" isimli makalesinin yayınlanmasından sonra gazetecilik yapılması yasaklanır. O da daha fazla dayanamayıp Paris'e kaçacaktır. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kurulmasıyla adeta cemiyetin yayın organı haline gelmesi hükümet ile aralarının daha da bozulmasına sebep olmuştur. Bir muhalefet aracına döndüğü gerekçesiyle, gazete 830 sayılı bir yayın hayatından sonra kapanır.

Osmanlı basın hayatı her geçen gün yeni gazete ve mecmuaların neşriyatıyla gelişmekteydi. Ancak bu gelişme ortaya çıkan fikir ayrılıklarıyla beraber, gazetecilerin hükümetle aralarının bozulmasına ve hükümetin caydırıcı tedbirlerle basınla mücadelesine sahne olmuştur.

1866 yılında Ali Suavi yönetiminde çıkan Muhbir, 1869' da Basiretçi Ali Bey tarafından çıkarılan Basiret, 1870'de Namık Kemal önderliğindeki İbret ve değişik tarzlarla ortaya çıkan Muhip, Utarit, Terakki, Mümeyyiz, Hakayikül Vakayi, Asır, Devir, Hadika, Hülasatul Efkâr, Medeniyet, Sadakat, İstikbal, Vakit ve Sabah gibi gazeteler 1876'da I.Meşrutiyetin ilanına kadarki süreç içerisinde basın alanındaki boşluğu doldurmuşlardır.

Tüm bunların dışında ülke genelindeki gazeteciliğin gelişmesinde ve taşra ile merkez arasındaki haberleşmenin önemli bir aracı haline gelen "Vilayet Gazeteleri" bu anlamda önem arz etmektedir. Devletin basımevi desteği de sağladığı bu gazeteler sonraki dönemde taşrada oluşan basının çekirdeğini oluşturacaktır²⁰. Bu destek maddi anlamda olumlu olmuştur. Teknik açıdan Avrupalı gazeteler buharlı ve makineli matbaalarda basılırken bu dönem Osmanlı neşriyatı el tezgâhlarında basılmaktaydı.

1831 yılında Takvim-i Vekayi'nin basılmasından 1876 I.Meşrutiyetin ilanına kadarki süreç içerisinde yayınlanan gazeteler Türk basının tarihinin nüvesini oluşturmuştur. Gazeteciliğin ve yazarların gelişmesine katkı

¹⁹ Yasemin Doğaner, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", **Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIX, S. 1, Haziran 2012, s.112.

²⁰ Uygur Kocabaşoğlu – Ali Birinci, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 2, 1995, s. 101.

sağlamıştır. Fakat gazetelerin yavaş yavaş devlet tekelinden çıkıp özgürleşmek ve eleştirmek niyetindeki yeni fikir yayıncılığı, devlet eliyle kurulmuş bu kurumun yine devlet eliyle konulan bazı sansür ve müeyyidelerle karşı konulmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim basına çeki düzen vermek ve istenilmeyen haberlerin çıkmasını önceden engellemek adına bir dizi düzenleme yapılmıştır.

1857 yılında çıkarılan matbaa nizamnamesi neşriyatlar basılmadan sansür getiren bir düzenlemedir. 1858 yılında ceza kanuna eklenen üç madde ile millet aleyhine yapılan yayınlar, genel adaba aykırı yayınlar ve başkalarına yapılan asılsız isnatlar suç kapsamına alınmıştır. 1864 yılındaki matbuat nizamnamesi ile gazetelerin geçici veya sürekli olarak kapatılması mahkeme kararı yerine idari tasarrufa bırakılmıştır. Yine 1867 yılında çıkarılan Kararname-i Ali ile basına karşı her türlü yetki elde edilmiştir. Tüm bu düzenlemeler yetmemiş ve 1876 yılında yeni bir kararname ile konulan sansürle "Osmanlı basınında çıkan yazılara hükümet gerekli dikkati göstermiş ve çoğu zaman gazeteleri süreli veya süresiz olarak kapatmışsa da basın inzibat altına alınamamıştır. Bunun için gazetelerin baskıdan önce denetimine karar verilmiştir. Bu karar da geçicidir..."²¹ şeklindeki hüküm gazeteleri daha basılmadan kayıt altına alma ve istenilmeyen haberlerin önceden önlenmesi içindir.

Bu düzenlemeler ve kararnameler kâğıt üzerinde kalmamış, bu vesile ile birçok gazete geçici veya sürekli olarak kapatılmış, yazarlar cezalandırılmış, sürgüne gönderilmiş veya kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu cezaların ve sansürlerin örneklerine Osmanlı basın tarihinde karşılaşmak mümkündür. Şöyle ki;

Muhbir Gazetesi, Girit meselesi üzerine yazdığı haberler ve Belgrat Kalesi'nin Sırbistan'a terk edilmesini eleştiren yazısı üzerine geçici olarak kapatılmıştır²².

Namık Kemal "Şark Meselesi" isimli makalesi yüzünden yasaklı duruma düşmüştür.

Mizah dergisi Diyojen 15 kez kapatılmıştır.

İbret Gazetesi bir ay yasaklanmıştır.

İbretnümay-ı Âlem geçici olarak kapatılmıştır.

İbret dört ay kapatılmıştır.

Basiret kapatılmıştır.

Hayal Gazetesi yasak edilmiştir....

²¹ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, Baskı 6,s.47.

²² Hüseyin Çelik, "Muhbir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, s.32.

Başta Şinasi olmak üzere Namık Kemal, Ali Suavi ve daha birçok gazeteci 1878'de meclisin kapatılması ile basın üzerinde oluşan baskılara daha fazla dayanamayıp yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardır ve oradan çeşitli yollarla bastırdıkları gazeteleri İstanbul'a göndermeye çalışmışlardır. Nitekim bu tip neşriyatlar da evrak-ı muzırta damgası yiyerek ele geçirildiklerinde, daha yayılmadan ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

2. I. Meşrutiyet ve Abdülhamid Dönemi Osmanlı Basını (1876-1908)

1876 yılında Padişah Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile geçici bir özgürlük ortamı oluşmuştur. Sürgündeki yazarlar ülkeye dönmeye, gazetelerde her türlü yazılar çıkarmaya başlamıştır. V. Murat'ın üç aylık iktidar dönemi içerisinde serbest bir hava oluştu ve bu hal Sultan II. Abdülhamit'in ilk tahta çıktığı dönemde de devam etmiştir. Özellikle Kanun-i Esasi'nin ilanıyla basın üzerindeki baskıyı kırmış, her tarafi coşkulu bir hal almıştır. Anayasanın 12. maddesindeki "basın kanun dairesinde serbesttir" ibaresi basına kanuni bir yol çiziyordu. Bu şekilde basına kanun çerçevesinde muamele edileceği ve keyfi müdahalelerden kaçınılacağı ifade edilmektedir. Ancak bu ifadeye rağmen basına yapılan baskıların önüne geçilememiştir²³.

Osmanlı basın hayatı yeni gazetelerle sürekli gelişmeye çalışmıştır. Nitekim Kanun-i Esasi ile oluşan uygun ortam ile gazeteci ve gazete sayısında artış olmuştur. Bu dönemde birçok yeni gazete yayın hayatına girmiştir. Bunlardan;

Tercüman-ı Hakikat 1878 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından kurulmuştur. Bu gazete ülkede halk tipi gazeteciliğin gelişmesine öncülük etmiştir. Kullandığı ve herkesin anlayabileceği sade dili nedeniyle bu övgüyü almıştır.

1882 yılında Mihran Efendi tarafından Sabah Gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.

²³ Prof. Dr. Özkan Tikveş 24 Temmuz 1979 günü İzmir Gazeteciler Cemiyetinde tertiplenen törende konferans olarak sunduğu çalışmasının 163. sayfasında, 1876 Anayasasının 12.maddesine rağmen II. Abdülhamit'in bütün saltanatı boyunca (ilk yıllar hariç) neşredilen kararname ve emirnameler ile hürriyet fiilen yok edilmiştir, demekte ve bunu dipnotla bu şekilde izah ediyor ki: "Hayal" adındaki mizah gazetesi Kanuni-i Esasi'nin neşrini müteakip çıkan bir nüshasında eli kolu bağlanmış bir adam resmi yaparak altına Kanun-i Esasinin 12.maddesini koyacak kadar medeni cesaret göstermiştir. Ancak bu uzun sürmemiş, bir kısım gazeteciler hapsedilmiş, içlerinde Şinasi, Namık Kemal ve Said Beylerin de olduğu gazetecilerin çoğu İstanbul'dan ve basın alanından uzaklaştırılmışlardır. Ayrıca hoş gitmeyen gazeteler de kapatılmışlardır. Buna resmi gazete Takvim-i Vekayi dâhildir şeklinde ifade etmektedir.

Yine 1894 yılında Ahmet Cevdet tarafından çıkarılan İkdam Gazetesi II. Meşrutiyet döneminin en önemli gazetelerinden biri olmuştur.

Osmanlı basın hayatının ortaya çıktığından beri yakaladığı en uygun ve kendince en özgürlükçü davranabildiği zaman dilimi çok uzun sürmemiştir. Kanun-i Esasi'nin yayınlanmasından çok kısa bir süre sonra Balkan ülkelerinin çıkarttığı huzursuzluk ve Çarlık Rusyası'nın Osmanlı ülkesine saldırması ülkedeki tüm havayı olduğu gibi basın üzerinde de yeni baskıların kurulmasına sebep olmuştur. II. Abdülhamit dış tehlikeler nedeni ile ortaya çıkan durumun, içerdeki serbest hava nedeni ile yapılan eleştiri ve yönlendirmelerle birleşmesinin, ülkenin geleceğine ve menfaatine olmayacağı kanaatini taşıyarak uzun bir süre bazı özgürlükleri rafa kaldırmıştır. Kendisinden önceki basın sansürleri²⁴ ve müeyyideleri ile ilgili kararnamelere çok ek yapmadan farklı uygulamalara imza atmış. Matbuat Müdürlüğünün çok daha aktif bir şekilde çalışmasını benimsemiştir.

Sultanın, hükümet ve devlet aleyhine küçük düşürücü ve ülkeyi dışarıda zor duruma sokacak en ufak eleştirilere tahammülü yok idi. Bu vesile ile 1877-1908 yılları arasında hiçbir mizah dergisinin yayınlanmasına izin verilmedi²⁵. Diğer taraftan dış basının ne kadar önemli tesirler yarattığının farkında olarak birçok gazeteye lehte haber yapmaları ve ülkenin desteklenmesi karşılığında maddi olanaklar sağlanmıştır²⁶.

Tüm baskılar ve sansürler Osmanlı basınının gelişmesini engelleyememiş aksine yeni duruma uygun tarz değişikliğine gidilmiştir. Özellikle Jön Türk denilen ve baskılardan dolayı yurt dışına gitmek zorunda kalan ve sonraki dönemde sultan Abdülhamit'i tahttan indirecek kadar güçlenen, İttihat ve Terakki adı altında devam eden grubun bu dönemde, tüm engellemelere rağmen boş durmayarak, yurt dışında gazete çıkarmaya devam ettikleri görülmüştür. Bu şekilde Osmanlı gazeteciliği ülke sınırlarını da aşmış oluyordu.

1895 yılında Paris'te Ahmet Rıza Bey tarafından çıkarılan Meşveret,

1896 yılında Tunalı Hilmi tarafından Cenevre'de çıkarılan Ezan,

1897 de Mizancı Murat Bey'in Kahire'de çıkardığı Mizan,

1897 de İshak Sükuti tarafından Cenevre'de çıkarılan Osmanlı,

²⁴ Nurdan İpek Şeber, "Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamit'e Karşı Planlanan Suikastlar", *İÜTAE Türkiyat Mecmuası*, C. XXII, Bahar 2012, s. 33. Bu dönemde birçok kelime başka anlamları hatırlatacağı endişesi ile yayınlanmasına izin verilmemiş. Örneğin V. Murad'ı hatırlatır diye Murad ve kardeş kelimesi veya "hasta" kelimesi "hasta adam"ı çağırıştırır diye izin verilmemiş. Bu örnekler çoğaltılabilir. (N. İ. Şeber, *a.g.m.*, dipnot 42. Bkz: Süleyman Kani İrtem, *Abdulhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, 1999, İstanbul, s. 221.

²⁵ Ş. Demir, *a.g.m.*, s. 373(Bkz: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK, yay., Ankara 1995, s 263; N. Mazıcı, *a.g.m.*, s. 135)

²⁶ H. Topuz, *a.g.e.*, s. 61-62.

Prens Sabahattin tarafından çıkarılan Terakki,

Şuray-ı Ümmet, Hürriyet, Hakikat...

Dışarıda yayınlanan Jön Türk gazetelerinin elbette hepsi iyi niyetle, özgürlük için çıkartılmamıştır²⁷. Bu gazetelerle maddi imkân elde etmek için Padişaha şantaj yapmaya yönelenler de çok olmuştur. Basının dördüncü güç olarak kabul edilmesi yönetimlerin ve hükümetlerin ona olan ihtiyacını artırmıştır. Bu vesile yazacakları veya yazmayacakları karşılığında maddi destek ile şantaj yapma geleneği aratarak devam etmiştir.

Sonuç

Devlet eliyle İstanbul'da 1831 yılında basılan ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi'nin yayın hayatına başlamasıyla Osmanlı basın tarihi başlamıştır. Bunu 1840 yılında yarı devlet ve yarı özel sermayeli Ceride-i Havadis takip etmiş. 1860'dan sonra da özel sermayeli ve yerli gazetelerin basılmasıyla gerçek anlamda gazeteciliğin başladığını görmekteyiz.

Basının Osmanlı Devletine geliş zamanının Batı ülkelerine göre geciktiği bir gerçektir. Bu gecikmenin birden çok nedeni vardır. Matbaanın gelişinin ve gelişmesinin gecikmesinin nedeni olarak, geçimini el yazması eserler yazarak sağlayan kesimlerin yaşayacağı sıkıntılar düşünülerek ulema tarafından çok desteklenmediği bilgisine sahip olsak da, gazete için din adamlarının menfi tavır aldıkları konusunda çok net bilgiler mevcut değildir. Dolayısıyla gazeteciliğin gecikmesinin nedeni yönetim tarafından bu alanda ihtiyaç duyulmaması ve ehemmiyetinin çok geç anlaşılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Basın bir fayda aracı olarak düşünülmüş. Özellikle 1860'lardan sonra hak ve özgürlüklerin istendiği, istenilmeyen faaliyetlerin eleştirildiği bir araç haline dönüşen basının devlet eliyle kuruluşunun gayesi çok daha farklıdır. Basın Tanzimat ile getirilen yeniliklerin halka duyurulması şeklinde olup, yönetimin yararını öncelikli hedef olarak gözetmektedir²⁸. Zaten basının bu amacın dışına çıkmaya başlamasının fark edildiği andan itibaren bu sefer basınla mücadeleye yönelik bir dizi tedbirler ve sansürler geliştirilmiştir. Bu bağlamda birçok gazete süreli veya süresiz olarak kapatılmıştır. Aleyhte olan yazarların birçoğu kurtuluşu yurt dışına kaçmakla bulmuş ki bu kaçış planlı olmasa da Osmanlı basınının gelişmesine olumlu katkı sağlamıştır.

V.Murat döneminde ve akabinde II. Abdülhamit'in tahta geçtiği ilk yılda 1876 da ilan edilen Kanun-i Esasi ile oluşan özgürlük ve serbestlik döneminde yurt dışına kaçan birçok gazeteci yurda geri dönmüş ise de bu rahatlık ortamı çok kısa sürmüştür. Jurnal, şantaj, kalem satın alma ve daha

²⁷ H. Topuz, *a.g.e.*, s. 43

²⁸ Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Basın ve Yayımında Hukuki Düzen", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S.1, Bahar 2006, s. 154-155.

birçok kavramın sıklıkla kullanıldığı bu dönem 1908'de II. Meşrutiyetin ilan edilmesine kadar devam edecektir.

Neticede Fransa ve Avrupa'daki basının kuruluş amaçları, basının bize özgü kuruluş gayesi ile farklılıklar göstermektedir. Gerçek anlamda gazetecilik ve fikir adamlığı yapmak isteyenler çeşitli zorluklar yaşamışlardır. Temeli bu şekilde atılan basının sonraki dönemlerde kendini düzeltmesi pek mümkün olmamıştır. Tekelcilik kurma ve taraftar sağlama fikri sürekli olmuştur. II. Meşrutiyet dönemine Osmanlı Basını bu şekilde girmiştir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT Uğur , “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı:Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Turkish Studies –International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, Volume VIII/V Spring , Ankara 2013, p. 31-57.
- AYDÜZ Salim, “Mekteb-i Fenn-i Nücüm”,**İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri 12-15 Nisan 199**, İstanbul 2001, s. 335-346.
- BAĞÇECİ Yahya, “İsyandan İtaate; Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıâli İlişkileri (1841-1849)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. VII, S.32, 2014, s. 219-231.
- BUDAK Ali, “Fransız Devrimi'nin Osmanlıya Armağanı: Gazete, Türk Basınının Doğuşu”, **Turkish Studies**, C.VII, 2012, s. 664 -681.
- CEYLAN Ayhan, “Tanzimat Dönemi Basın ve Yayımında Hukuki Düzen”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 1, Bahar 2006, s. 139-155.
- ÇELİK Hüseyin, “Muhbir”,**TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, İstanbul 2006, s.32-34.
- DEMİR Kenan, “Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 5, Nisan 2014, s. 57-88.
- DEMİR Şerif, “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devletinde Görünümü (1831-1918)”, **The Journal Of Academic Social Science Studies**, S.33, Bahar 2015, s. 367-377.
- DOĞANER Yasemin, “Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIX, S. 1, Haziran 2012, s. 109-121.
- KARAMAN Mehmet Ali, “Osmanlı Modernleşmesinde Basın”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.32, Ağustos 2014, s. 132-142.
- KOCABAŞOĞLU Uygur – BİRİNCİ Ali, “Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 2, 1995, s. 101-122.
- KOLOĞLU Orhan,**Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul 2006.
- ÖLKER Perihan, “Ceride-i Havadis ve Hakayıkul Vekayi Gazetelerinde Türk Dili İle İlgili İki Yazı”,**Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, Volume VIII/IX, Summer, Ankara 2013, p. 2021-2033.
- ÖNER Sema, “Türk Basınının İlk Resmi Gazetesi Takvim-i Vekayi'de Padişah Portresine İlişkin Haberler”, **Yıldız Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, s. 149-168.
- ŞEBER Nurdan İpek, “Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamit'e Karşı Planlanan Suikastlar”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XXII, Bahar 2012, s. 32-59.
- TOPUZ Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2005.
- YÜKSEL Hakan, “Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yankıları”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.